

CUERA 1967

ANNADA XII

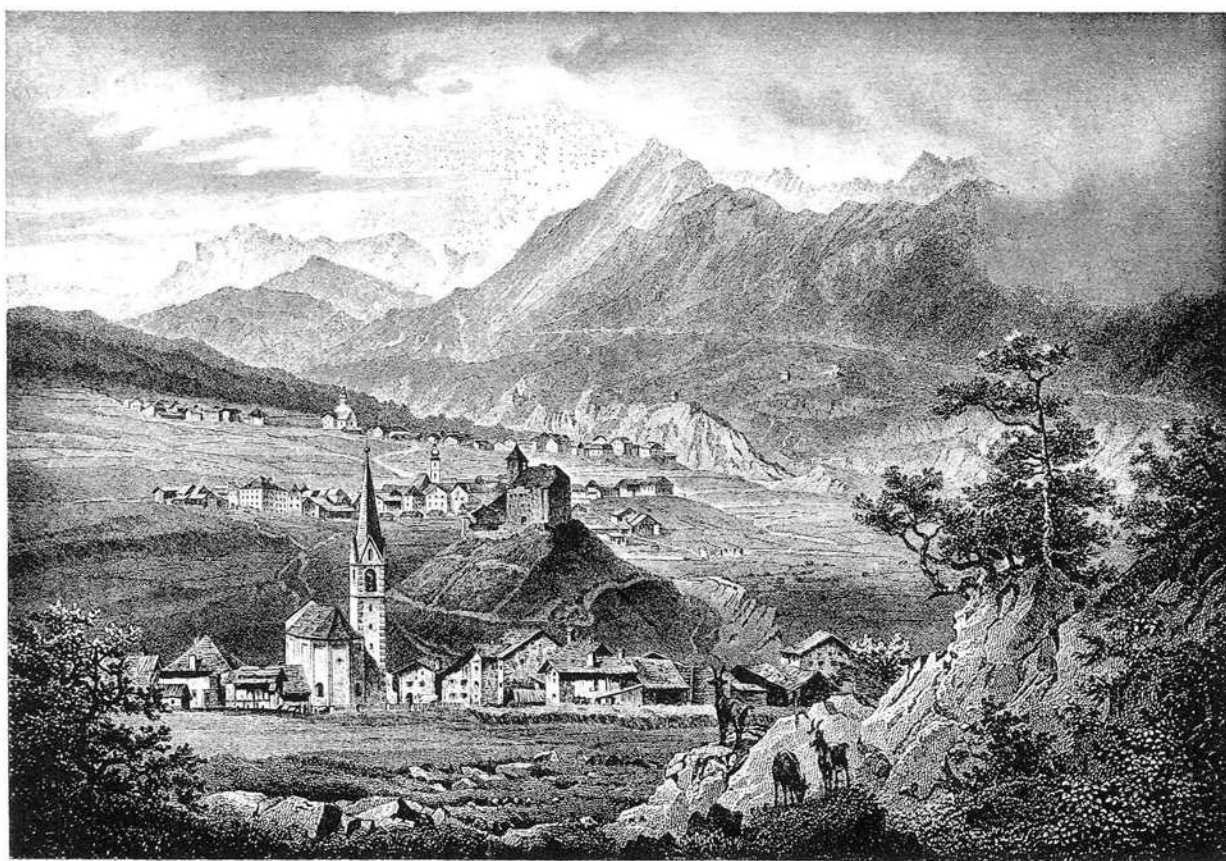
2. CUDISCHET

RADIOSCOLA

EDIZIUN DELLA CUMINONZA RADIO ROMONTSCH / ORGAN DELLA CUMISSIUN RADIOSCOLA

Redacziun: Alfons Maissen

Stampa Romontscha Mustér

CUNTER, CASTI DA RIOM, RIOM E PARSONS

EMISSIUN SURSILVANA
600 onns Ligia della Casa de Diu
Mardis, ils 24 d'october 1967, dallas 14.30 — 15.00

Da Alfons Maissen, Cuera

EMISSIUN SURMIRANA
Ruignas e tors an Surses
Mardis, ils 24 d'october 1967, dallas 14.30 — 15.00

Da Gregor Spinas, Tinizong

EMISSIUN SURSILVANA
Hans Erni, il bab della canzun romontscha
I. Sia veta, sia ovra
Mardis, ils 19 de december 1967, dallas 14.30 — 15.00

Da Alfons Maissen, Cuera

N.B. Per motivs technics de program ha l'emprema emissiun stuiu vegnir anticipada. Ella vegn repetida zacu pli tard.

Sin via

Biars de nos castials documentai e dotai d'interessanta historia, ein oz sco splanai naven dalla surfatscha. Ins sa, sch'ei va bein, nua ch'els ein stai postai. Il temps che ha moviu il carstgaun a talas construcziuns ei daditg stulius. Ellas han dau albiert a buns dirigents, mo era a cattivs. Il regl de dominar sur dil concarstgaun fuva lu gest sco era oz il medem. Ils edificis han piars daditg lur senn e diever, — e scurdai. Nus sesmarvigliein dellas tuors cavegliadas cun nundetga stenta avon 500 ed 800 onns siaden ella pli spuretga greppa. Mo era il carstgaun modern ei buca en meglieras letgas. Vegn ins buca a sesmarvigliar en 500 onns de nos refugis sutterrans fatgs per tema de noss'atgna tema? — Bien e schliet vegnan adina a star in sper l'auter. Enviers la tirannia hodierna che regia en mintga cantun de nies mund, paran ils castellans de rapina modest en lur acziuns. Las proporziuns eran tut differentas. L'istoria menzionescha conts, ducas e castellans buntadeivels e gideivels. Ils novs castellans, quels dil temps present, ein s'augmentai, serufineschan en autra vestgadira e manipulaziuns. Ad in extrem nausch s'opponan denton forzas equivalentas dil bien. Ord la historia lessen nus emprender bien e schliet, caminond, suenter madi-ra ponderaziun, la vera via. — Nus savein mo deplorar la splanada radicala dils documents stai veseivels della veta e dil trafficar de nos babuns

d'avon tschentaners, de nos vegls castials e nossas remarcablas tuors, gagliards memorial dil temps vargau. *Gregor Spinas, Tinizong*, ei sespruaus de perseguitar castials e tuors sigl intschess de Surses. Dad otg nums e loghens de castials e tuors ein mo pli treis edificis restai en fuorma de ruinas. Tschun tuors ein svanidas completamein.

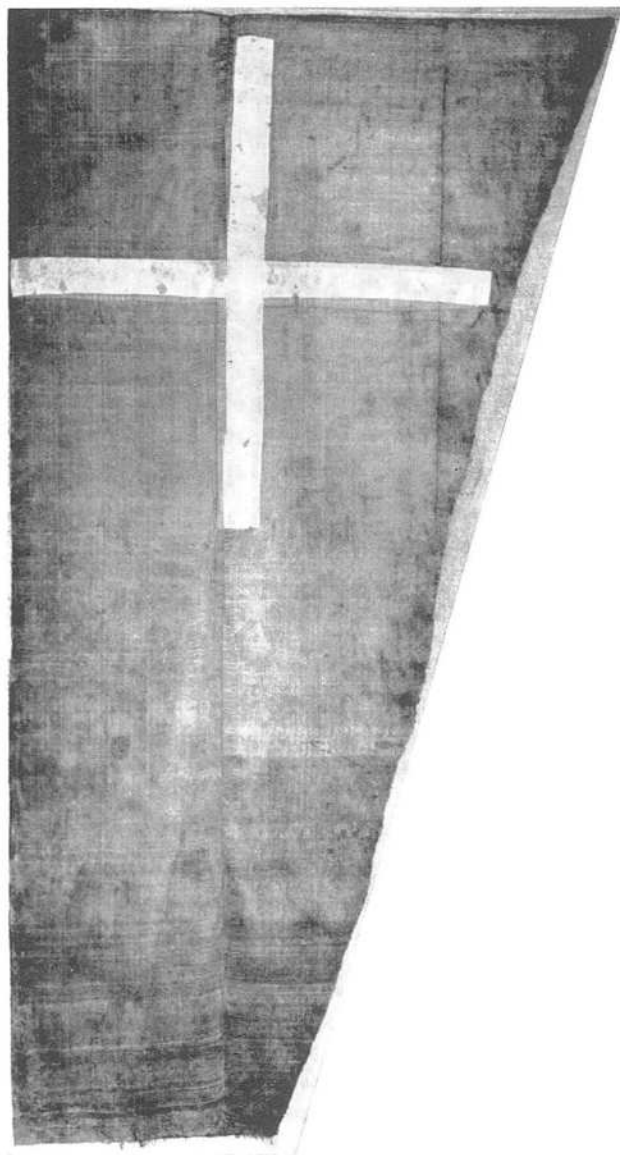
Hans Erni, il campion della canzun romontscha, ei vegnius undraus questa primavera a *Trin*. Igl ei uonn, ils 25 de december, 100 onns da sia naschientscha. Cun quella caschun ei vegniu discuvretg, en fuorma d'ina biala fontauna, in monument en sia memoria. Il contact cun Hans Erni en nossa emissiun dils 19 de december ei de tempra pli u meins personala, ed ei dedicata als scolars romontschs entusiasmai per il cant. Ils 23 de schanner 1968 suonda ina secunda part: las canzunettas della ROSETTA, 1890.

L'emissiun: 600 onns Ligia della Casa de Diu, vegn a vegnir repetida ina gada pli tard, cun quei che in incap tecnic dil Studio ha caschunau l'anticipaziun dell'emissiun. Per completar il maletg historic dellas Treis Ligias, schein nus suandar pli tard enzacu emissiuns sur la Ligia Grischa e sur la Ligia dellas 10 Dertgiras.

A. Maissen

La Ligia della Casa de Diu

Da *Alfons Maissen*, tenor Frederic Pieth

La bandiera della Ligia della Casa de Diu ord il 15. tschentaner. — Foto Buri, Berna. Negativ: Museum retic, Cuera.

Cunzun ils scolars della Foppa vegnan a seregurdar ord lur instrucziun scolastica dallas lutgas denter Walter de Belmont ed ils conts de Werdenberg-Sargans 1352 a Flem e Glion, alla battaglia sil Pez Mundaun ed a Porclas. Quels dus conts possedeavan omisdus beins el contuorn de Glion ed ella Foppa. Talas lutgas per scrottas tiara e per acquistar novs dretgs, stuevan esser per il pievel sez in grond disturbi, gie per tut la cuntrada ina disgrazia. L'uiara de 1352 ha custau la veta ad ina nobla e loscha armada. Glion, igl emprem marcau sper il Rein, era vegnius devastaus e mess en ruina. Las casas per gronda part de lenn, eran idas si en flomma sco in ladretsch fein sec.

Plaunsiu vegn ei plausibel a *signurs e purs* ch'ei detti mo ina via per buca ir a frusta tuts ensemen. Senza pasch e ruaus, lavur e savur dils funs, saveva ni il pur ni il signur viver. La segneria era gia per daverentar paupra e bandunada. Ella stueva seviventar cullas scarsas entradas davart la puraglia. Sche ils funs vegnevan devastai en uiaras e la populaziun smesada, lu tschessavan quellas entradas dil tut, che vessen gie strusch tunschiu per mantener in'atgna armada. Ils conts stuevan gia da quei temps recrutar lur schuldada ord il pievel subdit. Quei, ed auters fatgs han dau al pievel plaun a plaun l'impressiun e la pertschartadad ded atgna forza. Quella ei stada la premissa per la libertad dil futur! Il contact vicendeivel denter pievel e segneria fuvu senz'auter garantius, gie buca d'evitar, en nossas stretgas valladas. Quei era in avantatg. Ins stueva secunvegnir. Ins enconuscheva in l'auter, buca sco ellas grondas planiras della Bassa e de tiaras jastras. Leu muncava tut contact personal.

Cul temps — igl ei stau complicau e grev — ein nossas 3 Ligias grischunas, ina suenter l'autra, vengidas fundadas, mintgina en autra moda, sin auter intschess de nies carezau Grischun. Questa gronda midada ei mo stada pusseivla entras il temps e cul temps, vesend che la forza e l'impurtonza dils ducas, conts e signurs scurdavan pli e pli e che la vischnaunca ed il pievel carscheva en forza, animada dil ferm giavisch de libertad ed uorden independent. In grond mument ei stau quel, cura che las 3 Ligias: La Ligia della Casa de

Diu (1367), La Ligia Grischa (1424), la Ligia del-
las 10 Giurisdicziuns (1436), ein sereunidas, te-
nor la tradiziun 1471 a Vazerol. Las 3 Ligias ve-
van gia decennis avon giu buns contacts ina cun
l'autra.

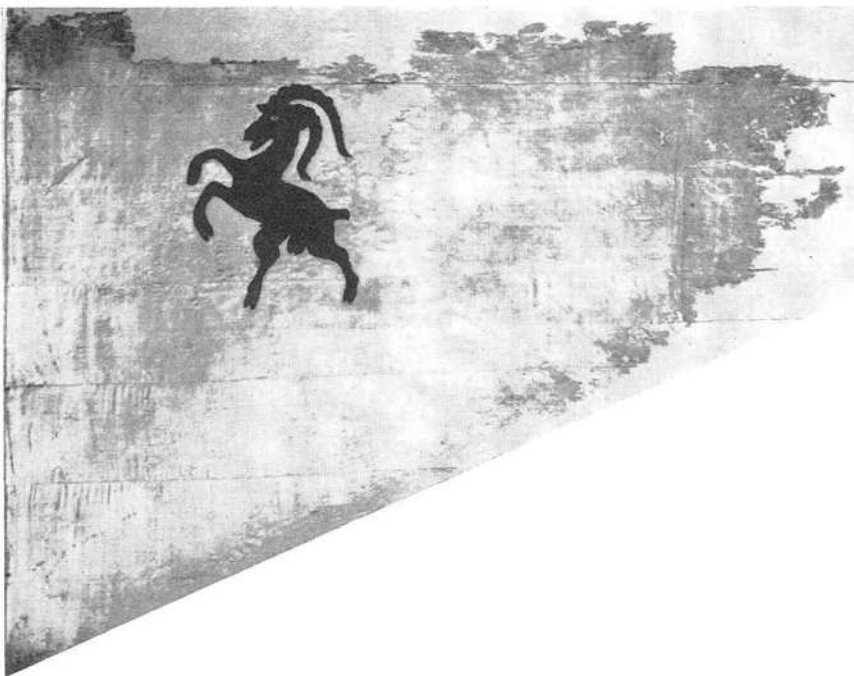
Nus lein oz sespruar de dar in'idea della funda-
ziun della *Ligia della Casa de Diu*, la pli veglia de
tuttas treis. Pli tard enzacu sperein nus de saver

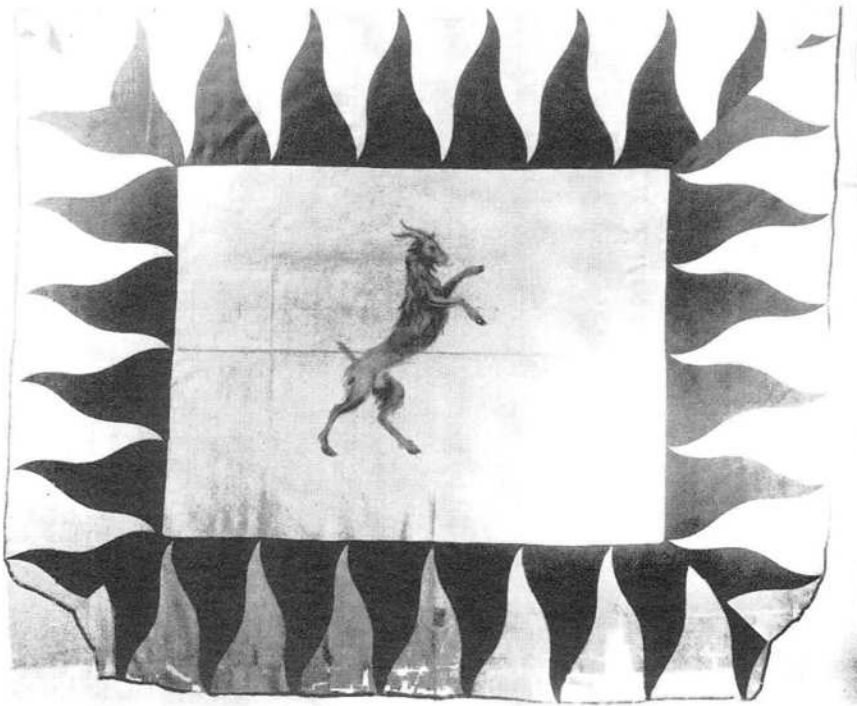
La bandiera della Val d'Avras, 17. tschentaner.
Foto Museum retic, Cuera.

porscher era la historia de tshellas duas Ligias
grischunas. Quella emprema seligiada de pur e si-
gnur succeda ils 29 de schaner 1367 sil territori
digl uestgiu de Cuera, pia avon gest 600 onns.
Quel riscava de curdar en mauns dil stat austriac.
Ils conts dell'Austria vevan acquistau 1363 il con-
tadi dil Tirol, e pauc suenter era il Vorarlberg.
Aschia eran ils territoris al nord ed ost digl uestgiu
curdai ella sfera immediata dell'influenza e dil
regl d'expansiun davart ils de Habsburg. Quei era
prigulus per igl avegnir dil Grischun. Pli e pli
tschercavan ils ducas dell'Austria che la sedia epi-
scopala a Cuera vegni occupada cun umens de lur
confidanza. En quella moda cartevan els de saver
ligiar cul temps senza combat il territori della Ca-
sa de Diu a quel dell'Austria. Silsuenter fuss ei
stau lev, dagl uestgiu de Cuera anora, de reconqui-
star ils territoris confederali piars pli baul. Encun-
ter talas tendenzas serebalzava la glieud dominon-
ta della Casa de Diu.

La sedia episcopala era occupada da 1355—1369
da *Pieder de Boemia*. Sco jester er'el mai sesentius
propi da casa ella diocesa de Cuera. Entras liungas
absenzas ed entras in'administraziun schliata e
sfarlatonta, veva el mess igl uestgiu en deivets tut
empaglia. Per sedeliberar sesez ed igl uestgiu da
questa misergia, fuss el staus promts de surschar la
part seculara dell'administraziun e las entradas
cun castials, glieud e dertgiras per ina certa summa
annuaria ad jasters. Ils ducas d'Austria empermet-
tevan stagn e bein de defender, en cass de basegns,
igl uestgiu, condizionond dretgs ed avantatgs en
favur de lur casa. Mo ils cuosts d'in'eventuala uia-
ra en tiara, vess denton la glieud della Casa de
Diu stuiu sorprendere! Quests intents vegnan den-
ton enconuschents al pievel, e quel segrittenta.
Fuss ina tala cunvegnientscha vegnida realitad,
fuss ei stau finiu cun lur dretgs, lur libertads e lur
indipendenza. Delegai dil capetelatedral, dils
ministerials episcopals, dil marcau de Cuera e del-
las vischnauncas della Casa de Diu seraspan 1367,
igl emprem a Zernez, e buca ditg suenter, ils 29 de
schaner, a Cuera. Els seuneschan en ina cuminon-
za d'agid per evitar l'extradiziun de tiara e dretgs
acquistai cun tonta stenta all'Austria. El medem
temps seconstituescha la radunonza dils delegai
dils stans sco autoritad de survigilonza sur l'admi-
nistraziun seculara digl uestgiu e della Casa de
Diu. Il contract cun l'Austria vegn annullaus ed ei
vegn era scumandau agl uestg de alienar beins che
audan agl uestgiu. Duessien las entradas digl ue-
stgiu buca tonscher per cuvierer ils cuosts dell'ad-
ministraziun, fussen las vischnauncas promptas de
recaltgar il muncont ord agens mettels. Ei vegn

La bandiera dell'Engiadina bassa.
Negativ: Museum retic, Cuera

Bandiera della dertgir'aulta de Farschno, 18. tschentaner.
Foto Caspar, Cuera. Negativ: Museum retic.

Il sigil della Casa de Diu a Cuera 1282.
Foto Caspar, Cuera

Il sigil dil marcau de Cuera de 1368. — Foto Caspar, Cuera

fatg valer dals responsables ch'els acceptien e renconuschien negin procuratur u guvernatur digl uestgiu, che gaudi buca il consentiment e la confidenza della glieud della Casa de Diu e lur delegai. Per garantir l'execuziun de quest conclus empermettan ils responsabels de segidar vicendeivlamein cun cussegl, culla veta e cun lur possess. Vid la purgameina fatga en quei senn, pendan buca mo ils sigils dil capetelatedral, dils ministerials episcopals e dil marcau de Cuera, mobein era quels dellas vischnauncas della Bergaglia e dell'Engiadina. Quellas possedeivan pia gia 1367 agens sigils. Tals savevan denton mo las vischnauncas giuridicamein independentas applicar. Ils delegai dils circuits della Tumliasca, de Schons, Surmir e dell'Engiadina bassa, han sigilau expressivamein el num ed en commissiun de lur glieud, — in segir segn e mussament che la vusch dil pievel veva gia acquistau da quei temps impurtonza e peisa. Il Puschlav muncava aunc ella Ligia della Casa de Diu. Quella vallada udeva territorialmein agl uestgiu de Cuera, mo ecclesiasticamein alla diocesa de Como. Pli ras gadas era la val Puschlav stada en prighel de curdar, de stuer sesurdar e suttacumber al ducato de Milaun. 1408 era il Puschlav serebalzaus encounter la dominaziun milanese, epi suttamess voluntariamein agl uestgiu de Cuera, gudend ussa era il schurmëtg della Casa de Diu.

La Ligia della Casa de Diu era ussa fundada! Ad ina communabla legislatura ni moda de dertgar vev'ei denton buca tunschiu, tenor il giudicat de Frideric Pieth. Las parts eran memia sparpigliadas e starnidas, e stevan en relaziuns giuridicas memia diversas cugl uestgiu. La reuniun della Casa de Diu era denton seconstituïda entras in sarament schegie ch'ei veva sctractau d'ina ligia de defensiun, ad interim, per il cuoz della regenza digl uestg Pieder de Boemia. Il num Ligia della Casa de Diu ei gie documentaus për culla fin dil 16avel tschentaner. Mo sco cuminonza politica era la Casa de Diu dapi 1367 en funcziun. Per la deliberaziun de fatschentas cumineivlas, vegnevan dietas intradadas e convocadas, igl emprem tenor bassegns. Cul temps carschevan denton las incumbensas. Las dietas vegnan dacheudenvi tenidas regularmein ed han liug a Cuera sut la bitgetta dil burgameister dil marcau.

*

La pussonza seculara digl uestg era cul temps sesminuida. La totalitad dellas vischnauncas della

Casa de Diu, il capetelatedral ed ils ministerials pretendevan dacheudenvi dretgs pli extendi concernent l'administraziun dil stat secular uestgil. Adina pli e pli entran els en acziun cun agids en favur dils uestgs, per gidar el ord misegias, de scarpilir lur carplinas ed embrugls, cunzun duront il temps ch'igl urregeivel uestg Hartmann II (1388—1416) occupava la sedia episcopala. Per augmentar la pussonza e la stema digl uestgiu, fageva quel numnadamein traso uiara, baul cun il cont de Matsch, baul culs baruns de Razén, mo surtut cun l'Austria. Repetidamein vev'el stuïu suttacumber, era perfin vegnius prischunier, — e sedeliberaus dalla prischunia për suenter empermischuns de greva pendradira. Igl uestgiu era cheutras sfundraus en profunds deivets. La Casa de Diu procura 1409 per migliur cullas instituziuns d'in cussegl, cun l'elecziun d'in ugau per la survegliaziun dell'entira administraziun. Pli e pli savens succedan dacheunaven las attaccas della glieud della Casa de Diu encounter igl uestg sco signur della tiara. 1439 sforza il pievel della Ligia della Casa de Diu ded installar ina regenza a për cugl uestg. Quei munta per el ton sco esser sut ugadia. Questa regenza effectuescha 1432 la relaschada de Heinrich de Hewen, administratur, che haveva bess igl uestgiu en novs deivets e che veva manifestau ell'uiara de Schons sentiments hostils envers il pievel. Las vischnauncas della Casa de Diu vevan buca darar de pacificar carplinas denter igl uestg e ses subdits!

*

La rolla principala en questas lutas giugava il marcau de Cuera. El era pigns en territori, sco era en diember de habitonts. Dapi il passadi dils dretgs suverans dil reginavel vi sigl uestg, fuvu a siu temps Cuera daventaus in marcau episcopal. Igl uestg destinava ed occupava ils uffecis d'administraziun e dil dicasteri. Ad el udevan regals e dretgs de marcau, de muneida e de dazi, de catscha e pesca.

Entras separticipaziun al traffic de transit, commerci, professiun e mistregn arrivau ils burgheis plaun a plaun a beinstonza. Enaquella fuvu era lur confidenza en sesez seresvegliada. Sil pli tard la fin dil 14. tschentaner entscheiva il marcau a scurlar giu da dies toc per toc il domini episcopal. La carplina ei stada hanada, cunzun en fatsgs occupaziun dil cussegl e dellas dertgiras, e — concernent las entradas digl uestg. 1422 vegn la luga schi

acuta, ch'igl uestg metta il marcau sut interdict. Cheu tschaffan ils burgheis las armas ed assaltan e sblundregian la cuort episcopala e la residenza. Ina dertgira de compromiss entra en funcziun. El-la decida che igl uestg hagi dacheudenvi de numnar igl ugau, igl administratur, ils ministerials ed il canzlier — il marcau denton elegia il burgameister

ed il cussegl. Cun quei fuva il marcau aunc adina buca cuntents. Il pievel della Casa de Diu relai 1428 ina nova sentenza de compromiss. Mo era quella cuntenta buc ils burgheis dil marcau. La lutga continuescha tochen alla cumpleina liberaziun dil marcau de Cuera dalla dominaziun digl uestg! —

Il sigil official della Ligia della Casa de Diu suenter 1529.
Foto Caspar, Cuera

N. B. Ils clisches per questa lavur engraziein nus alla Casa editura CALVEN-VERLAG. Els derivan dal cudisch: *Festschrift 600 Jahre Gotteshausbund*, Chur 1967.

[illegible]

A tuts quels che vesan, legian ni audan legend questa brev, annunziein nus: il Decan ed igl entir Capetel a Cuera, ils ministerials, las Valladas ed ils burgheis de Cuera, in e scadin, declaran publicamein cun questa brev che nies auldtitgau signur uestg Pieder hagi supplicau nus tuts cun ina brev, che nus serendien ensemblamein tier el a Zernez, ch'el vegli leu setschintshar e secussegiar cun nus pervia de sia Casa de Diu, tgei seigi per el, per nus e per la Casa de Diu il pli favoreivel ed avantagius. Essend tuts serimnai a Zernez, cheu vein nus supplicau el instantamein, in e scadin, nies suranumnau auldtitgau signur uestg Pieder, ch'el sez deigi esser denter nus e residiar en siu uestgiu: pertgei el seigi staus liung temps absents da nus, che nus tuts ensemen, e la Casa de Diu en special hagian retschiert e vessen retschiert grond discument e donn, sefidond enten Diu, fuss el staus cun nus, vessen nus cun siu agid e cun nies agid saviu evitar ed impedir quei. Cunquei ch'el ha buca vuliu suandar nus en questa caussa, ed enstagl pia ius da nus senza spetgar fin e deliberaziun, cheu essan nus denton tuts, in e scadin, serimnai pervia dellas pitgiras della Casa de Diu: il Capetel, Rudolf d'Ehrenfels, Egloff de Schauenstein, Albrecht e Rudolf de Schauenstein, frars, Simon Panigad ed jeu Egloff de Juvalt, per nus e tut la glieud della Casa de Diu ella Tumliasca ed en Schons; Conradin de Marmels e Heinric de Fontana per nus e per tut la glieud della Casa de Diu, niebel e nunniebel, sur il Mir, Duri Prevost, podestat, Duri Minusch, Giachen de Castelmur, Giachen Schuler, Gion de Stampf e Gion Salisch de Segl, per nus e nossa Communidad ella Val Bregaglia, niebel e nunniebel, Sur-Porta e Sut-Porta, Itel Planta, Giachen e Heinric Planta, per nus e per tuts ils Plantas, e l'entira Communidad ell'Engiadina aulta, sur Punt-aula: Anselm Mor, mistral, Lutz de Zernez, per nus e tut la glieud della Casa de Diu, niebel e nunniebel, ell'Engiadina bassa, sut Punt-aula; il Cussegl e tuts ils burgheis dil marcau de Cuera, cumpriu tut la glieud della Casa de Diu, co e nua ch'ella possi esser secasada, cun excepziun della glieud della Casa de Diu che appartegn a Fürstenberg. Ils suramenzionai: il Capetel, las Valladas, ils burgheis ed ils ministerials, cun prudientscha e ponderaziun, unanimamein, ein vegni perina, per nez ed etel e migliur della Casa de Diu, che nus tuts che stein cheu signai, seigien seligiaì ed hagian empermess solemnamein, che nus ussa, duront che nies auldtitgau signur uestg Pieder ei en veta ed ei uestg de Cuera, che nus veglien ni acceptar ni retscheiver enzatgi sco Uicar ni Administratur en ils fatgs seculars della Casa de Diu, senza nossa voluntad surascretta e comunabla, beinvuglientscha e cussegl, cun excepziun e resalva dils dretgs de nies signur, de nies uestg, e de tut nos sura allegai dretgs. E duess enzatgi pervia de quei attaccar ed incombrar nus, cun la forza ni cun dretgs supponi, lura dueigien nus tuts, in e scadin, gidar in l'auter en nies uestgiu cun cussegl, cun veta e beins ed en buna fei, en tutta sinceradad.

Ils suranumnai signurs dil Capetel han era empermess solemnamein ch'els, schidtg ch'il sura menzionau uestg Pieder seigi uestg a Cuera, seigi de cunterfar a tutta alienaziun cun impegnar u vender beins della sura menzionada Casa de Diu, senza nies cussegl, nies saver, nossa voluntad e beinvuglientscha.

Nus essan era secunvegni ed unanimamein s'entelgi: quei che duess seresultar en cuosts e manteniment dellas fortezas (= castials e tuors) della suramenzionada Casa de Diu, che audan a nus, de mantener ellas e d'haver quitau, dal di ded oz naven, enten il qual la brev ei vegnida tschentada. Lundervi deigien igl emprem ils beins della Casa de Diu vegnir applicai, nua che quei semuossa ed ins vegn pertscharts de manteniment e cuosts, e quei aschi bia ed enaschilunsch ch'ei tonscha, e nua che quei maunca e sedat buc, deigien nus pagar e conderscher il muncont vid cuost e manteniment pia, ed ell'opiniun che nus seradunien e repartien en buna cusseida e sin nus tuts ensemen: spirituals, seculars, nobels e nunnobels, reh e pauper, senza resca, in e scadin, tenor sias forzas de dar e pagar en buna fei ed en tutta sinceradad.

Ruignas e tors an Surses

Gregor Spinas, Tinizong

Casti de Riom. Vesta neuasi dal funs della val, dalla Gelgia sut Cunter. El funs la Val Nandro cul Pez Forbesch etc. — Foto A. Maissen 1967

Cuntrada de Surses viasi encunter il casti RAETIA AMPLA ed il vitg de Riom. Vesta neu da Cunter. Foto A. Maissen 1967.

Ruignas e tors an Surses

- I. Riom (casti)
- II. Murmarera (casti)
- III. Spliatsch (tor)
- IV. Vallaca (tor)
- V. Salouf (casti-baselgia)
- VI. Rauschenberg (casti)
- VII. Padnal (3 tors)
- VIII. Tinizong (3 tors)

RAETIA AMPLA

Igl casti da Riom è nia biagia anturn 1200 tras igls signours da *Wangen*. Els èn nias no digl Venuost tras Nagiadegna e rivos an Surses. Tenor Pöschel è chel factum schizont musso se. Igl palas seia pir

prubabel luia giu pir pi tard. I vign er pratandia tgi igl terz plang seia mademamaintg tschanto se pi tard, chegl tg'è dantant dubious.

Scu tot las tgossas òn ena vart suglialeiva ed ena sumbrivanta, vess er l'istorgia da Riom da veir passanto tgossas pi malanpernevas. En figl neir dall'istorgia per Riom è sto igl mazzamaint digl uestg Berthold III. da Coira. En sgarschevel delict. Chegl vess dad esser sto capito igl onn 1233 tras Rudolf da Greifenstein.

Anfignen igl 14avel tschentaner rigivan guias episcopals a Riom. Da lò davent seian igls signours da Murmarera stos patrungs digl casti anfignen 1445. La sagond'epoca digls guias episcopals ò cuzzo digl 1445 anfignen tgi tots dretgs èn ias ve sen la tera (1552). Dacò davent ò la tera survagnia igl dretg d'eliger sez igl guia. Scu amprem guia dalla tera è nia tscharnia *Valantegn de Marmels*.

Ina tabla de bronz sin Crap entagliau, tschentada vid il mir exterior della tuor renovada 1936. Ella representa il herox Benedetg Fontana, staus guvernatur digl uestg en quest casti. — Foto A. Maissen 1967.

Cant dei tgi igls guias òn abito aint igl casti, ins sogl oz betg ple deir. Tenor en protocol digls 29 settember 1753 veva la dertgira sias sedutas a Cunter ed a Suagnign an midond giu. Siva tgi la constituziung federala è eida an vigour 1848 è er igl Grischung nia partia aint an circuits, nouatgi Beiva è nia mess cun Surses, dantant tgi Casti è nia patto tigl circuit d'Alvaschagn. Igl davos guida dalla tera an Surses è sto Guida Plasch Dedual da Tinizong, igl cal è nia confirmo scu amprem president cirquital.

Angal treis esters òn gia la pussebladad e graztga da neir eligias scu guias an Surses. Tals èn stos:

Ulrich de Montalta (1690), Dr. Phillip Vertemati de Franchi, e cavalier Paul Buol (1724).

Igl avregl 1468 è igl casti nia attatgea digl agen pievel betg vulend ple paer la dischma agl uestg.

Tras esser pitost per sasez è chel casti e sia istorgia manc ancunaschainta tgi chel da Riom. S'anclei tgi Murmarera n'ò mai gia l'impurtanza tgi Raetia Ampla veva. Chel casti cun castellans e servited eran tot d'en'otra nateira e vevan er betg igls madems scopos ed intents scu Riom.

Betg adumbatten tameva la gliout dalla val scu er viandants igl «nia» da Murmarera. Chel bol ò siva d'Andreia da Murmarera, igl nosch e freid castellan pudia neir sdretg tras successours pi mievels e cunsenzious.

Cun esser en casti, oz ins schessigl «privat», è el nia renumo tras la politica digls sies signours. Er tras sies bagn e dretgs da differentas varts on els acquisto en meritevel nom.

Inscripziun erigida egl intern dil casti, menziunond la restauraziun digl onn 1936.

1

1) Casti de Riom. Fatschada enviers il sid, cun vesta encunter la val Alvra e Tavau. Foto A. Maissen 1967

2) Casti de Riom. La vart encunter nord cun sia miraglia niua e grischa. Foto A. Maissen 1967

2

3

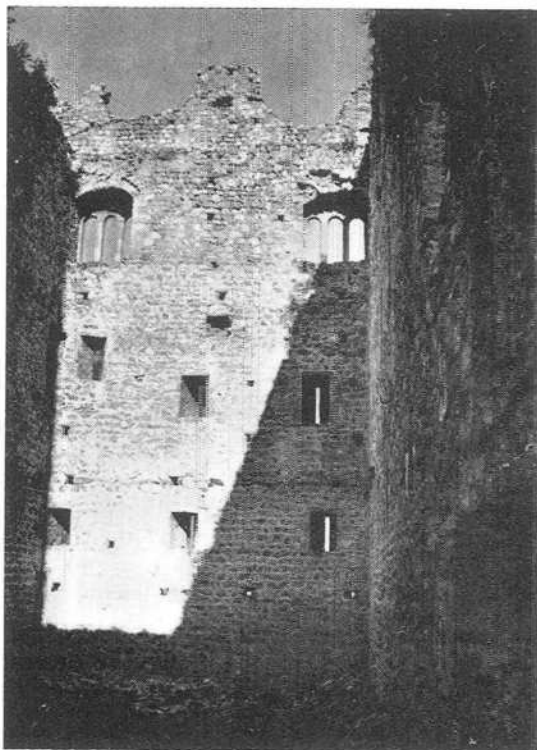
Questas duas fatschadas massitschas dil maiestus casti Raetia Ampla, cun ina tuor che para d'esser fatga per la perpetnada, dattan pareta e perdetga de veta publica e domini ordinau duront tschentaners. La miraglia ei schi hanadamein ligiada cugl art mistergnaun de miradurs e caltgeras, che toc per toc resista alla destrucziun dil temps.

3) Casti de Riom. Bloc massiv della tuor e casti, prida da sut Riom. El funs Savognin. Foto A. Maissen 1967

4) Casti de Riom. Vesta occidentala culla massiva tuor bein conservada. Foto A. Maissen 1967

4

1

Spliatsch

La ruigna da Spliatsch è oz la suletta an Surses da tottas tors en'eda existentas. Igl bietg scu tal, cun stil e furma sumeglia fitg a chel dalla tor digl casti da Riom.

Duront dus tschentanners èn igls nobels da Murmarrera stoss patrungs dalla tor. Cugl taimp è er la curt crudada ve tar la tor.

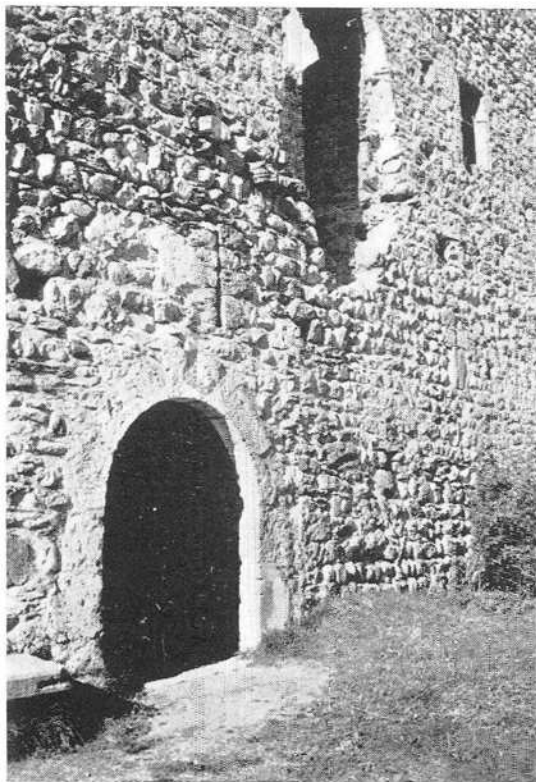
Schi confrontagn en maletg dad oz cun egn d'avant 30—40 onns, egl strousch da constatar ena midada.

Gio mecta bôt èn svaneidas las tors da Vallac, Padnal, Tinizong scu er igl casti da Rauschenberg a Parsonz.

* *

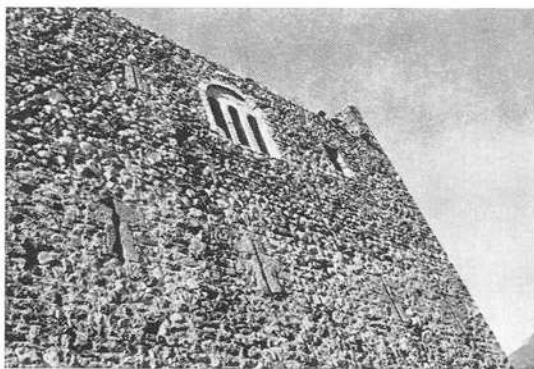
Litteratura:

Das Burgenbuch Graubündens, E. Pöschel
Die Burgen und Schlösser des Kts. Graubünden,
A. v. Castelmur.

2

- 1) Igl intern dil casti de Riom. Sura dretg e senier ein veseivlas las triforas. Igl ei la vart opposta alla tuor. — Foto A. Maissen 1967
- 2) Vesta meridionala dil casti de Riom, cun la porta sut e survart igl ingress principal per l'emprema alzada. — Foto A. Maissen 1967
- 3) La factura della ferma miraglia della vart meridionala. Sura ina trifona. — Foto A. Maissen 1967

3

La tuor de Spliatsch sur Sur. Vesta giud il crest
vi survart il stradun. — Foto A. Maissen 1967

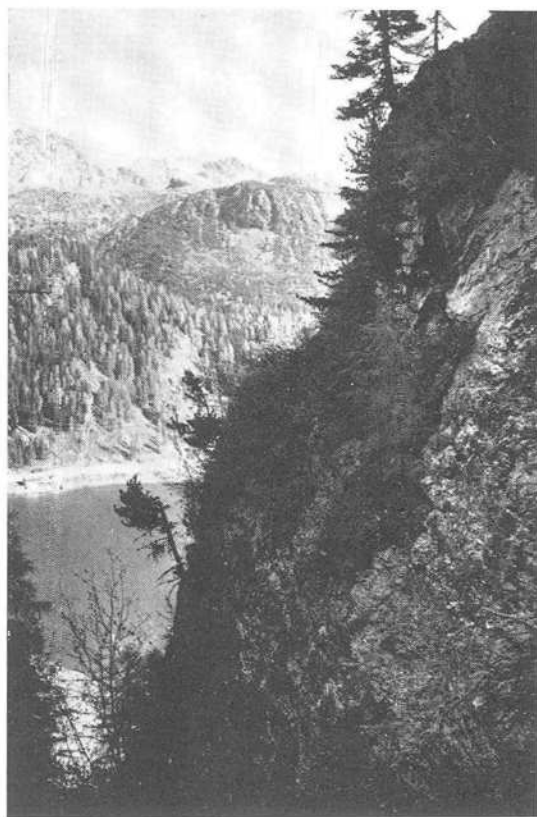
La Tuor de Spliatsch, la suletta restada sco ruina
en Surses. — Foto A. Maissen 1967

Il casti de Murmarera siaden ella gagliarda grep-
paglia. Da sutensi, alla riva dil lag artificial de
Murmarera, pon ins aunc observar la tuor dil casti,
cavegliaus viaden en ina grotta carpusa.

Foto A. Maissen 1967

La preit crap cun entgins bauns. oz scavigliai, an-
truras passagis per contonscher il casti de Mur-
marera.

Foto A. Maissen 1967

Hans Erni, campion della canzun romontscha

25 de december 1867 — 15 d'avrel 1961

Da Alfons Maissen, Cuera

Vuler dar in maletg empau pli de vaglia della veta e dell'ovra de Hans Erni ei oz aunc strusch pusseivel. Buca che sia veta e siu luvrar fussen stgirentai entras misteris, entras munconzas de fatgs e fastitgs. La survesta necessaria maunca, cunzun la valetaziun reala, la mesira digl effect de sia prestaziun singulara concernent il manteniment dil lungatg romontsch. Sias ovrar, las 8 Surselvas (1898—1952), Patria I e II (1947—1948), Rezia I e II e Flurettas (1939—1944) cun canzuns per chor mixt comprovan sia stenta stendida en favur della canzun *romontscha*. Buca d'emblidar La Rosetta digl onn 1890. Tut questas ediziuns ed autras, cun nundumbrevilas canzuns digl autur sez, vegnan a resunar vinavon per decennis, mantenend frestga la memoria de nies Campion della canzun romontscha.

Mo Hans Erni ei era staus in um della plem: gasettist (Il Grischun, la Casa paterna), fatg poesias per basegns ed etel de sia lavur editoriala, schau edir sias Raquintaziuns (1952), publicau novellas el fegliet della Casa paterna, biaras autras en siu relasch ed en mauns privats, giugs populars e humoritics, compilau lavurettas historicas e letterarias, culturalas, dau sclariments populars en caussa de dretg, scarpliu problems cultural e musicals. De gronda impurtonza per l'orientaziun dils cantadurs ein: 40 onns Surselva (1938). Las regurdonzas (1954) representan ina cuorta autobiografia. — Cun questas indicaziuns vein nus mo relatau il de nui, las veseivladads.

Sco sias canzuns, concepidas en fuorma clara sco cristagl, ei era siu stil de scriver entelgeivels, sempels e clars. Il migliac de paginas, de scartiras e gasettas che quei um activ ha scret da ses 18 tochen viaden els 90 onns, ei strusch de dumignar e tschaffar sufficientamein. — De vegnir numnaus poet, ei Hans Erni adina senuspius. El ha poetau pli per basegns che per catsch intern. Sia gronda corrispondenza ei aunc buca scarplida. Sco scribent popular, novellist e prosaist, leva Hans Erni surtut esser pratics, educar il pievel ed instruir quel tenor meglier saver e puder. Quella missiun pareva ad el impurtontissima. Ed en quei liug leva el esser e valer sco mussader general.

Nies campion della canzun romontscha ha giu enta maun in bien instrument d'influenziaziun della massa, sco quei ch'ins schess ozildi: Sia Casa paterna, la pressa romontscha insumma. — Hans Erni ei da giuven ensi vegnius bess viaden els problems linguistics e dil moviment romontsch. 1884 davena el denter auter a Cuera scolar de Giachen Casper Muoth e Gion Antoni Bühler, ton ch'el sto percuorer ina partida tendenzas de grafia e stilistica romontscha. Sco intelligent um dil pievel, ha el, schegie entirs ed entratgs um de Trin, capiu de s'adaptar linguisticamein al stadi en svilup, senza snegar certas atgnadads de siu contuorn dialectal. El era insumma igl um della cunvegnientscha, quel de tschaffar igl existent. Igl ei aunc oz in plascher de leger ils numerus volums de gasettas ch'el ha concepiu e redigiu duront sia liunga veta terrestre. Ni ella composiziun musicala, ni en siu scriver ha el surpassau confins tschentai da siu temps, per forza secavegliar ella stretga e cupitgonta nav digl experiment modernistic. El ha fatg cun siu temps, preparaus per sia acziun da tuttas varts, tut quei che selubeva enteifer las pusseivladads d'in pievel muntagnard e conservativ, spuretgs e sprezi en cunter innovaziuns memia recentas. Ses gidonters ha el stimulau de luvrar en siu senn. Ils componists jasters ein vegni instrui senza dictat. Per la canzun artistica, quasi acrobatica per nos sempels chors, savev'el buca s'entusiasmar. Per nos chors e nies pievel, valeva e surveva per Erni surtut la canzun semplia e tgunsch cantabla.

Entuorn, avon e suenter Hans Erni hai dau ina entira retscha de famus umens della canzun romontscha. In studi de tut quei operar e luvrar alla fin ed all'entschatta dil tschentaner, savess porscher in interessant maletg, in impressiun sociologica della canzun e dils chors romontschs. Erni ha capiu marvigliusamein de tschentar siu pei sin siu terratsch e de secrescher viaden cun sia ovra diversa e sia acziun stendida el ravugl sensibil dil plaid e della canzun romontscha, combattend cun success ils prighels smanatschonts neuasi dalla Basa.

Scini

1867 — 1961

Hans Erni era in um della lavur tgeua senza gronds plaids. In fin sentiment per las pusseivladads immediatas illustreschan siu entir agir instinctiv ed intuitiv. Suenten la lutga encounter l'introducziun della canzun tudestga els chors naschents de nos vitgs e valladas, ha el tratg las gestas conclusiuns e consequenzas e schaffiu igl instrumentari necessari cun sias *Surselvas* ed autras ediziuns. Ils chors fussen vegni fundai era culla canzun tudestga! Quellas fundaziuns eran ina voluntad zuppada el ravugl d'in temps ordvart patriotic residents pertut la Svizra. Hans Erni cun ses amitgs e gidonters, ha procurau per vivonda musicala en in temps ch'il chor dil vitg ed il cant e la canzun stevan en damonda, buca il *lungatg* della canzun. El ha viu cun egl pitgiv ed allert, ch'ils chors naschents neuasi da nies tschespet fritgeivel, duvravan canzuns *romontschas* per vera vivonda. Che quella sto esser commensurada e de tempra linguisticamein romontscha secapeva da sesez. La moda dil vestgiu musical era ed astgava, gie saveva pil mument buca esser auter ch'ina imitaziun d'in moviment gia mess en rocla da decennis ella Bassa. Ei dependeva schebein emprems emprests ed imitaziuns savevan plaun a plaun vegnir surmontadas e remplazzadas entras tempra musicala indigena. En *tutta cass stueva il text* vegnir cantaus per *romontsch*. Pli bugen translaziuns sin vestgiu musical empristau che lungatg tudestg original. En in temps de transiziun, de lutga stueva vegnir agiu tenor pusseivladads.

Alfons Tuor, fervent promotur dell'acziun romontscha, indichescha per sias 35 poesias originalas e traslatadas digl onn 1891 melodias tudestgas popularas. Tuor, naschius 1871, era aunc stud. hum., enconuscheva il commers studentic, ed incantaus de cant e musica. Sco cun ses dramas leva el far acziun practica era cul cant communabel en ravugls e societads. Per munconza d'auters mieds senuspeva quei um, romontschs tras a tras, buca d'emprests e melodias jastras sin viarva romontscha. 1897 e 1900 comparan ils dus Magnificats da Tuor, cun canzuns religiusas traslatadas dal tudestg. Ins fuss tgunsch inclinaus de dar critica a tals cunfars. Quella udess sil pli alla nunenconuschientscha dell'esistenza dil grond scazi, lura aunc per part vivent, della Consolaziun, dil scazi fluent d'ina reha litteratura orala, strusch aunc publicaus da Caspar Decurtins. Acziuns de disperaziun sin tschercha de mieds per la regiuvinaziun dil movi-

ment romontsch? —, ni faulsa apprezzaziun della valeta dell'atgna tradiziun? Las difficultads de tschaffar e metter en bishels miedis populars eran nunsurmontablas. Quei demuossa l'acziun Decurtins culla rimnada e publicada de melodias popularas 1902 el magher tierz cudischet della Crestomazia. Rimnar texts e scriver els giud bucca dal pievel, mava pli tgunsch. Per canzuns er'ei bia pli lev de trer ellas neuasi dalla Bassa. Ellas vegnevan presentadas sin bials tablets. Quei mava pli tgunsch che de cavar afuns egl agen sulom e tertsch.

Alfons Tuor, naschius 4 onns suenter Hans Erni, ha surdau a siu amitg ed enconuschent Hans Erni varga 60 de sias poesias per la composiziun musicala. Gia l'emprema canzun per chor viril che Erni compona, dat la honur al poet de Rabius. Igl ei la canzun AVIS. *Il cont Montfort vegn tras la val*, componida 1890 cun text d'Alfons Tuor.

Scarplend da rudien ils fatgs, seresulta claramain che Hans Erni ei ius ina via de miez, persequitau cun ses gidonters ed amitgs ina lingia raschuneivla, senza compromiss de bienmarcau. Sia devisea era en principi: text e composiziun romontscha! Mo quei era lu buca adina pusseivel, — ed oz stat ei buca meglier. Buca tuts componists romontschs ein prompts de componer mo semplas canzuns. Els han ed astgan haver auters interess, per fuormas diversas e pli grondas. Els ein era buca numerus avunda per tut quei che nos chors drovan. Per realisar in matg variaiu e cuntenteivel per tuts gusts e diversitads, drova nies cant in niev impuls, adina puspei. Perquei vegn la translaziun de texts de bunas composiziuns de nos componists svizzers maina a saver muncar dil tut, cunzun buca per chors pli gronds e pretensius. Ei vegn adina a restar ina damonda de *mesira*, co il material musical per nos chors ha de vegnir planisau, distribuius.

La problematica sura exponida ha occupau nos pli gronds e prus umens dil passau. Ella vegn a dar de far al temps present pli che mai. Tgi rispunda en moda definitiva a damondas referentas? — Hans Erni ha fatg ed agiu applicond in inschign tut aparti, tenor siu meglier saver e puder, enteifer las pusseivladads dil mument e de siu temps. Il resultat ei renconuschius da tuttas varts, da tuts Romontschs. Cun raschun vegn el numnaus: *Bab della canzun romontscha!*

Alfons Maissen

Quater generaziuns ERNI. Hans Erni, basat; Caspar Erni, tat; Gubert Erni, biadi; Giachen Caspar Erni, subbiadi.

Cum nigr

Il pîn' mîrman

Henry

1. Qui' ei mîr' gîp, que' ei mîr' cîp, dei tîm-tîl jîn' mîr'
2. Qui' mîr' af-fîr, mîr' a-jîn' tîm, de mîr' cer jîn' volu-

1. Qui' ei mîr' gîp, que' ei mîr' cîp,
2. Qui' mîr' af-fîr, mîr' a-jîn' tîm

pei; ar-tau lîr' jîn' vîr de mîr' bal, sai a re-jîn, re-jîn mîr' volu, tîl a re-jîn mîr' volu
tîl, mî-tî. del el' cîm a-jîn' pîn, dei a re-jîn mîr' volu, tîl a re-jîn mîr' volu
sai a re-jîn mîr' volu, tîl a re-jîn mîr' volu
el' a re-jîn mîr' volu, tîl a re-jîn mîr' volu

schi. Qui' ei mîr' pîn, que' mîr' cl-a-vîr, que' mîr' re-gîss e dîr, sai
tîl, O lî-brî, lî-brî pîn-pîn-pîn-dîr, ar-tî-dî de mîr' sîp, de

a re-jîn pîn-qui d'm-grîr mîr' dîr jîn' mîr' il rî,
fîr-dî re-jîn tîl mîr' dîr sîr pîn-pîn de mîr' sîp

lî lî. bîr sîr. del

Re-jîn-vîr vî dîr-mîr, e lî lî-bîr sîr dîr sîr sîr, lî lî-bîr vî mîr' mîr
jîn' mîr' sîr,